TERMENI DE RETORICĂ ÎN *VOCABULARU ROMANO-FRANCESU*, DE ION COSTINESCU (BUCUREȘTI, 1870)

Maria Aldea
Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca
aldea_maria@yahoo.com

Résumé. *Dans notre étude,* ***Termes de rhétorique dans le Vocabularu romano-francesu [Vocabulaire roumain-français], de Ion Costinescu (Bucarest, 1870)****, nous allons nous pencher sur l'analyse des termes de rhétorique, tout en mettant en évidence aussi bien leur traitement lexicographique, que leur présence dans les dictionnaires contemporains de la langue roumaine.*

Mots-clés: *rhétorique*, *terminologie*, *traitement lexicographique*, *langue roumaine*, *Ion Costinescu.*

1. Gândită la începuturile sale ca „o teorie a elocvenței" (Sasu 1976, 74), adică „arta, știința d-a vorbi frumos" (cf. VRF, *s.v. retorică*), odată cu epoca Luminilor și pe întreaga durată a secolului al XIX-lea retorica este percepută din perspectiva mai sus enunțată sub forma unui raport inversat, în sensul în care

> „înflorirea oratoriei se datorează unei îndelungi preocupări retorice, în școală mai ales, din moment ce majoritatea manualelor care circulă sînt compilații, prelucrări, traduceri sau cópii după vechile tratate antice. Oratoria nu era un privilegiu al secolului al XVIII-lea și cu aceasta se înțelege de la sine că și învățămîntul retoric avea la acea dată, în Principatele Române, o tradiție respectabilă." (Sasu 1976, 74–75).

Chiar dacă primul tratat de retorică tipărit în limba română, *Retorică, adecă învățătura și întocmirea frumoasei cuvântări*, vede lumina tiparului abia în 1798, la Buda, sub pana lui Ioan Piuariu-Molnar, totuși, pe tot parcursul secolului al XIX-lea apar diverse manuale de retorică (vezi Sasu 1976, 150–183) sau dicționare (vezi Seche 1966: I, 85–98), acestea din urmă înregistrând în nomenclatura lor diverși termeni tehnici, de științe și arte și, implicit, de retorică.

BDD-V5044 © 2019 Casa Cărții de Știință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:00:47 UTC)

1.1. În studiul prezent, am ales să ne oprim asupra unei opere lexicografice de referinţă pentru secolul al XIX-lea (cf. Seche 1966: I, 73–76), şi anume *Vocabularu romano-francesu*, elaborat de Ion Costinescu (1810–1893) şi tipărit în 1870, la Tipografia Naţională C. N. Rădulescu din Bucureşti [1], propunându-ne să urmărim tratamentul lexicografic acordat termenilor de retorică[2].

2. În acest sens, în alcătuirea corpusului nostru, ne-am raportat la prezenţa indicaţiei de domeniu în conţinutul articolelor. Astfel, pe baza marcajului, am selectat un număr de 55 de articole de dicţionar.[3]

2.1. Lectura atentă a acestora ne-a permis să notăm mai multe forme prin care marca de domeniu[4] „retorică" este exprimată, şi anume:

(a) prin lexemul *retorică*, prezent atât în formă integrală, cât şi abreviată, însoţit sau nu de prepoziţia *în*: *în retorică* (vezi VRF, *s.v. Elocuţiune*, *Elocuţie*; *Ornamentu*; *Parabolă*; *Preteriţiune*, *preteriţiă*), *retorică* (cf. VRF, *s.v. Similitudă*, *Similitudine*), *retor*. (cf. VRF, *s.v. Scematismŭ*; *Subiecţiune*, *Subiecţie*, *Subiectare*; *Silepsă*),

(b) prin sintagma *termen de retorică*, reperată doar în formă abreviată: *t. de ret.* (vezi VRF, *s.v. Figură*), *t. de retor.* (vezi VRF, *s.v. Allegoriâ*; *Antanaclasâ*; *Confirmaţiune*, *Confirmaţie*, *Confirmare*; *Conglobaţiune*, *Conglobaţie*; *Epifonemâ*; *Eufemismŭ*; *Gradaţiune*, *Gradaţie*; *Iperbolâ*; *Periodă*; *Progressiune*, *Progressie*, *Progressare*; *Refutaţiune*, *Refutaţie*, *Refutare*) şi

(c) prin sintagma *figură de retorică*, notată ca atare, *figură de retorică* (vezi VRF, *s.v. Allusiune*, *Alusiâ*; *Anadiplosâ*; *Anticipaţiune*, *Anticipaţiâ*, *Anticipare*; *Antiparastasâ*; *Antimeriâ*; *Antimetabolâ*, *Antimetalepsâ*, *Antimetatesâ*; *Antipoforâ*; *Antropologiâ*; *Apposiţiune*, *Appussâciune*, *Apposiţiâ*; *Catacresâ*; *Deprecaţiune*, *Deprecaţie*; *Dubitaţiune*, *Dubitaţie*; *Epanortosâ*;

[1] Pentru lucrarea noastră, am consultat exemplarul de la cota 195405, aflat în fondul de carte al Bibliotecii Centrale Universitare „Lucian Blaga", din Cluj-Napoca.

[2] Pentru geneza şi evoluţia retoricii, vezi Florescu 1973; vezi şi Dragoş 2000, 5–18.

[3] Se cuvine precizat că dicţionarul consemnează şi alte elemente lexicale ce pot fi integrate câmpului retoricii, însă acestea nu conţin în descrierea lor marca de domeniu: *antifrază*, *antonomază*, *asonanţă*, *cadenţă*, *elocinţă*, *magnificienţă*, *patos* etc. (cf. VRF, *s.v. Antifrasâ*; *Antonomasâ*; *Assonanţâ*; *Cadenţiâ*; *Eloquenţiâ*; *Magnificenţiă*; *Patos* etc.).

[4] Pe lângă indicaţia de domeniu, acestea sunt evidenţiate şi prin elemente de natură tipografică, *i.e.* caractere italice. Vezi VRF, *s.v. Allegoriâ*; *Anaforâ*; *Antanaclasâ*; *Confirmaţiune*, *Confirmaţie*, *Confirmare*; *Conglobaţiune*, *Conglobaţie*; *Epifonemâ*; *Eufemismŭ*; *Figură*; *Gradaţiune*, *Gradaţie*; *Iperbolâ*; *Periodă*; *Progressiune*, *Progressie*, *Progressare*; *Perilexă*; *Preteriţiune*, *preteriţiă*; *Pretermissiune*; *Refutaţiune*, *Refutaţie*, *Refutare*; *Retorică*; *Scematismŭ*; *Similitudă*, *Similitudine*; *Subiecţiune*, *Subiecţie*, *Subiectare*; *Silepsă*.

BDD-V5044 © 2019 Casa Cărţii de Ştiinţă
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:00:47 UTC)

Litotă; *Metabolă*; *Metaforă*; *Metalepsă*; *Metonimie*; *Noemă*; *Obsecrație*, *Obsecrație*; *Paradoxismu*; *Paralipsă*; *Paromologie*; *Paronomasă*; *Patopee*; *Prolepsă*; *Prosopopee*; *Regressiune*, *Regressie*; *Retorică*; *Sinonimie*; *Tropă*), respectiv abreviată prin *fig. de retorică* (vezi VRF, *s.v. Anaforâ*; *Antapodisisŭ*; *Perilexă*) și *fig. de retor.* (vezi VRF, *s.v. Pretermissiune*).[5]

2.2. În cadrul articolelor, marca de domeniu este indicată:

(a) fie după informațiile de natură gramaticală ce urmează cuvântului-titlu: vezi VRF, *s.v. Antanaclasâ*; *Conglobațiune*, *Conglobație*; *Epifonemâ*; *Eufemismŭ*; *Iperbolâ*; *Parabolă*; *Scematismŭ*; *Subiecțiune*, *Subiecție*, *Subiectare*; *Silepsă*; *Allusiune*, *Alusiâ*; *Anadiplosâ*; *Antiparastasâ*; *Antimeriâ*; *Antimetabolâ*, *Antimetalepsâ*, *Antimetatesâ*; *Antipoforâ*; *Catacresâ*; *Deprecațiune*, *Deprecație*; *Dubitațiune*, *Dubitație*; *Epanortosâ*; *Litotă*; *Metabolă*; *Metaforă*; *Metalepsă*; *Metonimie*; *Noemă*; *Obsecrațiune*, *Obsecrație*; *Paradoxismu*; *Paralipsă*; *Paromologie*; *Paronomasă*; *Patopee*; *Prolepsă*; *Prosopopee*; *Regressiune*, *Regressie*; *Tropă*; *Anaforâ*; *Antapodisisŭ*; *Perilexă*; *Pretermissiune*,

(b) fie imediat după definiție ori după sensul de bază: vezi VRF, *s.v. Allegoriâ*; *Anticipațiune*, *Anticipațiâ*, *Anticipare*; *Antropologiâ*; *Apposițiune*, *Appussâciune*, *Apposițiâ*; *Confirmațiune*, *Confirmație*, *Confirmare*; *Elocuțiune*, *Elocuție*; *Figură*; *Gradațiune*, *Gradație*; *Ornamentu*; *Preterițiune*, *preteriție*; *Periodă*; *Progressiune*, *Progressie*, *Progressare*; *Refutațiune*, *Refutație*, *Refutare*; *Retorică*; *Similitudă*, *Similitudine*; *Sinonimie*.

2.3. Toate articolele sunt redactate cu caractere latine și ortografie etimologizantă.[6]

2.4. Cuvântul-titlu, redat în cele mai multe situații și prin corespondentul francez plasat imediat după sensul de bază sau la sfârșitul articolului, se prezintă:

(a) atât sub forma unui lexem unic (vezi VRF, *s.v. Allegoriâ*; *Antanaclasâ*; *Anadiplosâ*; *Anaforâ*; *Antapodisisŭ*; *Antimeriâ*; *Antiparastasâ*; *Antipoforâ*; *Antropologiâ*; *Catacresâ*; *Epanortosâ*; *Epifonemâ*; *Eufemismŭ*; *Figură*; *Iperbolâ*; *Litotă*; *Metabolă*; *Metaforă*; *Metalepsă*; *Metonimie*; *Noemă*; *Ornamentu*; *Parabolă*; *Paradoxismu*; *Paralipsă*; *Paromologie*; *Paronomasă*; *Patopee*; *Perilexă*; *Periodă*; *Pretermissiune; Prolepsă*; *Prosopopee*; *Retorică*; *Scematismŭ*; *Silepsă*; *Sinonimie*; *Tropă*),

(b) cât și a unui dublet lexical (vezi VRF, *s.v. Allusiune*, *Alusiâ*; *Conglobațiune*, *Conglobație*; *Deprecațiune*, *Deprecație*; *Dubitațiune*, *Dubitație*; *Elocuțiune*, *Elocuție*; *Gradațiune*, *Gradație*; *Obsecrațiune*,

[5] Se cuvine subliniat că unele dintre articolele aici menționate conțin în descrierea lor una sau mai multe mărci de domeniu, pe lângă cea a domeniului retoricii; vezi VRF, *s.v. Figură*; *Gradațiune*, *Gradație*; *Periodă*; *Progressiune*, *Progressie*, *Progressare*; *Ornamentu*; *Parabolă*; *Preterițiune*, *preteriție*; *Silepsă*.

[6] Transcrierea articolelor a fost realizată după normele stabilite de Asan, Bulgăr și Căplescu (1959, 21–24), respectiv de Fischer (1962, 577–581).

BDD-V5044 © 2019 Casa Cărții de Știință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:00:47 UTC)

Obsecrație; *Preteriținune*, *preteriție*; *Regressiune*, *Regressie*; *Similitudă*, *Similitudine*) sau

(c) triplet lexical (vezi VRF, *s.v. Anticipațiune*, *Anticipațiâ*, *Anticipare*; *Antimetabolâ*, *Antimetalepsâ*, *Antimetatesâ*; *Apposițiune*, *Appussâciune*, *Apposițiâ*; *Confirmațiune*, *Confirmație*, *Confirmare*; *Progressiune*, *Progressie*, *Progressare*; *Refutațiune*, *Refutație*, *Refutare*; *Subiecțiune*, *Subiecție*, *Subiectare*).

2.5. Informațiile de natură gramaticală evidențiază apartenența acestora la clasa gramaticală a substantivelor[7]

(a) feminine: vezi VRF, *s.v. Allegoriâ*; *Allusiune*, *Alusiâ*; *Anadiplosâ*; *Anaforâ*; *Antanaclasâ*; *Anticipațiune*, *Anticipațiâ*, *Anticipare*; *Antiparastasâ*; *Antimeriâ*; *Antimetabolâ*, *Antimetalepsâ*, *Antimetatesâ*; *Antipoforâ*; *Antropologiâ*; *Apposițiune*, *Appussâciune*, *Apposițiâ*; *Catacresâ*; *Confirmațiune*, *Confirmație*, *Confirmare*; *Conglobațiune*, *Conglobație*; *Deprecațiune*, *Deprecație*; *Dubitațiune*, *Dubitație*; *Epanortosâ*; *Elocuțiune*, *Elocuție*; *Epifonemâ*; *Figură*; *Gradațiune*, *Gradație*; *Iperbolâ*; *Litotă*; *Metabolă*; *Metaforă*; *Metalepsă*; *Metonimie*; *Noemă*; *Obsecrațiune*, *Obsecrație*; *Paralipsă*; *Paromologie*; *Paronomasă*; *Patopee*; *Perilexă*; *Periodă*; *Preteriținune*, *preteriție*; *Pretermissiune*; *Progressiune*, *Progressie*, *Progressare*; *Prolepsă*; *Prosopopee*; *Refutațiune*, *Refutație*, *Refutare*; *Parabolă*; *Regressiune*, *Regressie*; *Retorică*; *Silepsă*; *Similitudă*, *Similitudine*; *Sinonimie*; *Subiecțiune*, *Subiecție*, *Subiectare*,

(b) masculine: vezi VRF, *s.v. Eufemismŭ* şi

(c) neutre sau eterogene: vezi VRF, *s.v. Antapodisisŭ*; *Ornamentu*; *Paradoxismu*; *Scematismŭ*; *Tropŭ*.

3. Examinând articolele ce alcătuiesc corpusul nostru, remarcăm că toate pot fi integrate categoriei elocuției, adică „partea ce are de obiect alegerea și așezarea zicerilor” (cf. VRF, *s.v. Elocuțiune*, *Elocuție*), iar, în cadrul acesteia, figurilor, anume acelor „[z]iceri, cugetări aduse asfeliu încât să însuflețească sau să împodobească discursul” (cf. VRF, *s.v. Figură*), al căror scop este de a declanșa, de a produce un efect.

3.1. Conștient că „[r]etorica împarte discursul oratoriu în trei genuri, demonstrativul, deliberativul şi judiciarul” (cf. VRF, *s.v. Genŭ*), fără a distinge, în cadrul figurilor, între tropi[8], figuri de sens[9], figuri de sunet[10],

[7] Am identificat un singur articol referitor la care, în indicarea clasei gramaticale, apreciem că avem o eroare de natură tipografică, *v.* în loc de *s.*, anume *progresiune*, *progresie*, *progresare* (cf. VRF, *s.v. Progressiune*, *Progressie*, *Progressare*).

[8] Tropii sunt figuri ce modifică semnificația unui singur cuvânt: metafora, sinecdoca, metonimia etc. (vezi DGŞ, *s.v. figură*).

[9] Figurile de sens sunt acele figuri ce modifică semnificația unui grup de cuvinte: hiperbola, oximoronul etc. (vezi DGŞ, *s.v. figură*).

[10] Figurile de sunet sunt acele figuri ce redau sonoritatea unui cuvânt: aliterația, rima, repetiția unei vocale sau a unei consoane etc. (vezi DGŞ, *s.v. figură*).

BDD-V5044 © 2019 Casa Cărții de Știință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:00:47 UTC)

figuri de construcție[11] și figuri de gândire[12], Costinescu optează să delimiteze exclusiv *termenii de retorică* de acea „manieră de vorbire ce se întrebuințează spre a da discursului ori grația sau mai multă putere" (cf. VRF, *s.v. Retorică*), adică de *figurile de retorică*, chiar dacă patru dintre articolele evidențiate prin marcajul *(în) retorică* și *termen de retorică* conțin, plasat chiar la începutul definiției, și cuvântul *figură* sau *figuri*: „Alegorie. *s.f.* [...] *t. de retor*. Figură care nu este altceva decât o metaforă prelungită care exprimă una și înțelege alta; – Scriere într-un fel cu înțeles de alt feliu." (cf. VRF, *s.v. Allegoriâ*); „Ornament. *s.etr.* [...] În retorică și poezie; figuri, forme de stil ce se întrebuințează spre a orna, înfrumusețea scrierile, discursurile etc." (cf. VRF, *s.v. Ornamentu*); „Preteriţiune, preteriță. *s.f.* [...] *În retorică*, figură prin care cineva se preface că nu voiește a vorbi despre ceia ce se vorbește [...]" (cf. VRF, *s.v. Preteriţiune*, *preteriță*); „Silepsă. *s.f. retor*. Figură într-un discurs prin care o zicere dintr-aceeași frază se ia în două sensuri diferite, și în propriu, și în figurat" (cf. VRF, *s.v. Silepsă*).

3.1.1. Celelalte paisprezece articole evidențiate prin mărcile de domeniu (*în*) *retorică* și *termen de retorică* ilustrează:

(a) atât elemente ce țin de ordinea internă a actului discursiv: „Confirmaţiune, Confirmație, Confirmare. *s.f.* [...] *t. de retor*. Partea discursului care coprinde dovezile." (cf. VRF, *s.v. Confirmaţiune*, *Confirmație*, *Confirmare*); „Conglobaţiune, Conglobație. *s.f. t. de retor*. Grămădire de dovezi, de argumente spre a face o propoziție, un lucru adevărat." (cf. VRF, *s.v. Conglobaţiune*, *Conglobație*); „Gradaţiune, Gradație. *s.f.* [...] *t. de retor*. prin care se aduc mai multe propoziţiuni sau mai multe expresiuni una mai puternică decât alta." (cf. VRF, *s.v. Gradaţiune*, *Gradație*); „Progresiune, Progresie, Progresare. *s.f.*[13] [...] *t. de retor*. Creșterea forții și a grandoarei în dezvoltarea ideelor." (cf. VRF, *s.v. Progressiune*, *Progressie*, *Progressare*); „Refutaţiune, Refutație, Refutare. *s.f.* [...] *t. de retor*. Partea discursului care răspunde la obiecțiunele părții adverse și care distruge probele ce ea a alergat." (cf. VRF, *s.v. Refutație*, *Refutare*); „Schematism. *s.etr. retor*. Maniera figurată d-a scri, d-a vorbi și d-a face gesturi sau schime." (cf. VRF, *s.v. Scematismŭ*); „Subiecțiune, Subiecție, Subiectare. *s.f. retor*. Întrebări ce face cineva și răspunsuri ce-și dă singur." (cf. VRF, *s.v. Subiecțiune*, *Subiecție*, *Subiectare*);

(b) cât și diverse figuri de retorică: „Antanaclază. *s.f. t. de retor.* Primirea unei vorbe luată în deosebită înțelegere; repetiţiunea unei asemenea vorbe." (cf. VRF, *s.v. Antanaclasâ*); „Epifonemă. *s.f. t. de retor*.

[11] Figurile de construcție sunt cele care aduc în prim-plan ordinea cuvintelor: gradație, repetiție etc. (vezi DGȘ, *s.v. figură*).
[12] Figurile de gândire se fixează asupra referentului discursului: alegoria, ironia etc. (vezi DGȘ, *s.v. figură*).
[13] Vezi *supra* nota 7.

BDD-V5044 © 2019 Casa Cărții de Știință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:00:47 UTC)

Exclamaţiune, reflexiune vie şi profundă, sentenţă prin care se termină o povestire interesantă." (cf. VRF, *s.v. Epifonemâ*); „Eufemism. *s.m. t. de retor*. Îndulcirea expresiunei, chipul de a arăta o idee neplăcută sau urâtă cu vorbe mai plăcută şi mai cuvenite." (cf. VRF, *s.v. Eufemismŭ*); „Iperbolâ. *s.f. t. de retor*. Adaos; exageraţie peste măsură." (cf. VRF, *s.v. Iperbolâ*); „Periodă. *s.f.* [...] *t. de retor., de gram*. Mai multe fraze legate între ele asfel încât formează un înţeles complect." (cf. VRF, *s.v. Periodă*); „Parabolă. *s.f.* În retorică, similitudă, alegorie sub care se învelopă un adevăr important. [...] *Parabolă*, *Alegorie* (sinon). *Parabola* are de obiect maximele moralei, iară *alegoria*, faptele istoriei. Şi una şi alta sunt un fel de voal pe care-l poate cineva face mai mult sau mai puţin transparent şi cu care să serve a ascunde sensul principal, reprezentându-l sub aparenţa altui adevăr. Această deghizare se face în *parabolă* prin substituţia unui alt subiect zugrăvit cu culori convenabili aceluia ce-l are în scop, în vedere. În *alegorie* această deghizare se execută întroducând personage străine şi arbitrarii în loc de veritabili, sau schimbând fondul real al descripţiunei în ceva de imaginat. – *Parabolele* sunt frecvente în învăţăturile Noului Testament. – *Alegoria* face caracterul celei mai mari părţi din operile orientali." (cf. VRF, *s.v. Parabolă*); „Similitudă, Similitudine. *s.f.* [...] *retorică*. Comparaţiune între două lucruri diferite." (cf. VRF, *s.v. Similitudă*, *Similitudine*).

Exceptând articolul consacrat lui *parabolă*, care conţine în definiţia sa o informaţie de natură enciclopedică, toate celelalte beneficiază în descrierea lor de definiţii de tip comentariu explicativ.

3.2. Treizeci şi patru de articole, grupate pe baza sintagmei *figură de retorică*, aduc în prim-plan diverse figuri de stil, cele mai multe fiind consemnate şi în dicţionarele româneşti actuale: „Aluziune, Aluzie. *s.f.* Figură de retorică care stă întru a zice un lucru, prin care să se înţeleagă altul sau care se reduce la un altul." (cf. VRF, *s.v. Allusiune*, *Allusiâ*); „Anticipaţiune, Anticipaţie, Anticipare. *s.f.* [...] Figură de retorică prin care oratorul tăgăduieşte mai dinainte împotrivirile ce ar putea să i se facă." (cf. VRF, *s.v. Anticipaţiune*, *Anticipaţiâ*, *Anticipare*); „Dubitaţiune, Dubitaţie. *s.f.* Figură de retorică, prin care oratorul se face că se îndoieşte despre ce<e>a ce va aproba, spre a preveni obiecţiunele ce i s-ar putea face." (cf. VRF, *s.v. Dubitaţiune*, *Dubitaţie*); „Apoziţiune, Apuzăciune, Apoziţie. *s.f.* [...] Figură de retorică care uneşte un substantiv cu altul fără prepoziţiune sau conjugativ şi cu chip de elipsă ca să areate un atribut particulariu al lucrului de care se vorbeşte." (cf. VRF, *s.v. Apoziţiune*, *Appussâciune*, *Apoziţiâ*); „Catacreză. *s.f.* Figură de retorică prin care se depărtează cineva de origina însemnare a unei ziceri spre a-i da un alt înţeles asemenea, precum a merge călare pe un baston." (cf. VRF, *s.v. Catacresâ*); „Litotă. *s.f.* Figură de retorică care zice mai puţin spre a se înţelege mai mult." (cf. VRF, *s.v. Litotă*); „Metaforă. *s.f.* Figură de retorică care este întemeiată pe o comparaţie şi schimbă înţelesul natural al

BDD-V5044 © 2019 Casa Cărţii de Ştiinţă
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:00:47 UTC)

vorbelor în alt înțeles. De *ex.*, *Regii sunt păstorii popoarelor*. *Metafora* este expresiunea scurtă a unei comparațiuni, *ex: a pune un frân pasiunelor sale*, este oarecum a opri pasiunile cum se oprește un cal prin frân. – Comparațiunea este în minte și limbagiul nu dă decât rezultatul." (cf. VRF, *s.v. Metaforă*); „Metalepsă. *s.f.* Figură de retorică prin care se ia antecedentul în locul consecuentului sau consecuentul în locul antecedentului. De *ex.*, *a trăit*, în loc de a zice *a murit; îl plângem*, în loc de *este mort*. În propoziția întâi este antecedentul în locul consecuentului, în a doua este consecuentul în locul antecedentului." (cf. VRF, *s.v. Metalepsă*); „Metonimie. *s.f.* Figură de retorică prin care se pune cauza în locul efectului, subiectul în locul atributului" (cf. VRF, *s.v. Metonimie*); „Paradoxismu. *s.etr.* Figură de retorică care consistă într-a reuni asupra aceluiași subiect, prin formă de paradoxă, atribute care, la prima vedere, se par neconciliabili și contradictorii." (cf. VRF, *s.v. Paradoxismu*); „Paronomază. *s.f.* Figură de retorică care pune într-aceeași frază ziceri ce au aceeași consunanță, dar care exprimă idei diferite." (cf. VRF, *s.v. Paronomasă*); „Prolepsă. *s.f.* figură de retorică prin care se prevede și se întâmpină obiecțiunele ce se pot face unui discurs." (cf. VRF, *s.v. Proplepsă*); „Prozopopee. *s.f.* Figură de retorică prin care oratorul face să vorbească o persoană, o ființă sau un lucru ce nu este prezent sau care nu există." (cf. VRF, *s.v. Prosopopee*); „Anaforă. *s.f. Fig.* de retorică în care se repetă aceeași zicere la începutul mai multor fraze sau a diverselor părți ale periodului." (cf. VRF, *s.v. Anaforâ*); „Pretermisiune. s*.f. fig. de retor*. Același sens ca și preterițiune." (cf. VRF, *s.v. Pretermissiune*[14]); „Deprecațiune, Deprecație. *s.f.* Figură de retorică, când oratorul poftește cuiva rău sau bine." (cf. VRF, *s.v. Deprecațiune*, *Deprecație*); „Obsecrațiune, Obsecrație. *s.f.* Figură de retorică prin care oratorul chiamă într-ajutor pe Dumnezeu sau ver o persoană" (cf. VRF, *s.v. Obsecrațiune*, *Obsecrație*); „Trop. *s.etr.* Figură de retorică, schimbarea expresiunei proprie într-o expresiune figurată" (cf. VRF, *s.v. Tropŭ*); „Regresiune, Regresie. *s.f.* Figură de retorică ce face ca zicerile să revină asupra lor înseși cu un diferit sens." (cf. VRF, *s.v. Regressiune*, *Regressie*).

Altele, deși erau curente în epocă[15], astăzi, dicționarele românești, DLR[a] și MDA,

(a) fie nu le mai notează deloc: „Antiparastază. *s.f.* Figură de retorică prin care un acuzat vrea să dovedească că el merită laudă în loc de difaimă." (cf. VRF, *s.v. Antiparastasâ*); „Antimerie. *s.f.* Figură de retorică care întrebuințează o parte pentru alta." (cf. VRF, *s.v. Antimeriâ*); „Antipoforâ. *s.f.* Figură de retorică care este d-a întâmpina băgările de seamă, objecțiunile,

[14] Astăzi, consemnată în DLR[a] și MDA (*s.v.*) cu forma *pretermisie*.

[15] În legătură cu circulația lor în spațiul cultural românesc, a se vedea LM. Dintre sursele utilizate de Costinescu pentru selecţia termenilor de retorică, reținem: Landais (1834), Raymond (1832) și GDLI.

BDD-V5044 © 2019 Casa Cărții de Știință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:00:47 UTC)

făcându-şi-le însuşi şi aruncându-le." (cf. VRF, *s.v. Antipoforâ*); „Antapodisis. *s.etr*. Fig. de retorică care stă într-a nu pune propoziția principală decât după ce vei explica-o printr-o altă propoziție care să-i serve de termin de comparație." (cf. VRF, *s.v. Antapodisisŭ*); „Paromologie. *s.f.* Figură de retorică care semnifică concesiune" (cf. VRF, *s.v. Paromologie*); „Patopee. *s.f.* Figură de retorică prin care se exprimă mişcările sufletului." (cf. VRF, *s.v. Patopee*); „Perilexă. *s.f. Fig. de retorică*, circonlocuțiune, încongiuru de vorbe." (cf. VRF, *s.v. Perilexă*); „Conglobațiune, Conglobație" (cf. VRF, s.v. *Conglobațiune*, *Conglobație*); „Paradoxism" (cf. VRF, *s.v. Paradoxismu*)[16]; „Regresiune, Regresie" (cf. VRF, *s.v. Regressiune*, *Regressie*); „Subiecțiune, Subiecție, Subiectare" (cf. VRF, *s.v. Subiecțiune*, *Subiecție*, *Subiectare*);

(b) fie se regăsesc doar în unul din cele două dicționare; de exemplu, se regăsesc doar în DLR[a]: „Antanaclază" (cf. VRF, *s.v. Antanaclasâ*); „Anadiploză. *s.f.* Figură de retorică, când o propoziție începe cu zicerea cu care s-a terminat cea dinaintea ei." (cf. VRF, *s.v. Anadiplosâ*); „Antimetabolă, Antimetalepsă, Antimetateză. *s.f.* Figură de retorică, un fel de repetițiune." (cf. VRF, *s.v. Antimetabolâ*, *Antimetalepsâ*, *Antimetatesâ*); „Epanortoză. *s.f.* Figură de retorică prin care oratorul prefăcându-se că retractă ceea ce a zis, c-a zis prea slab, adaogă altceva mai forte." (cf. VRF, *s.v. Epanortosâ*); „Metabolă. *s.f.* Figură de retorică prin care cineva repetă în partea a doua a unei fraze zicerile din cea d-întâiu, dar aşezate într-un ordin invers. [...]." (cf. VRF, *s.v. Metabolă*); „Paralipsă. *s.f.* Figură de retorică care ațintă luarea aminte asupra unui obiect negligeat în aparințe." (cf. VRF, *s.v. Paralipsă*) –, respectiv doar în MDA „Anaforă" (cf. VRF, *s.v. Anaforâ*); „Noemă. *s.f.* Figură de retorică prin care cineva face a se înțelege alt lucru decât cel ce s-a zis." (cf. VRF, *s.v. Noemă*) ş.a.

(c) ori, dacă sunt incluse în nomenclatură, sensul specializat din retorică nu mai este indicat: „Antropologie. *s.f.* [...] Figură de retorică prin care se dau lui Dumnezeu însuşiri, fapte, aplecări omeneşti." (cf. VRF, *s.v. Antropologiâ*); „Sinonimie. *s.f.* [...] Figură de retorică care exprimă acelaşi lucru prin ziceri sinonime." (cf. VRF, *s.v. Sinonimie*); „Periodă"; „Anticipațiune, Anticipație, Anticipare"; „Apozițiune, Apuzăciune [17], Apoziție"; „Confirmațiune, Confirmație, Confirmare"; „Ornament" (pentru descrierea articolelor, vezi *supra*).

Aşa cum se poate observa, cele mai multe articole beneficiază de definiții de tip explicativ, față de doar două articole, *metaforă* şi *metalepsă*, explicate prin comentarii de tip enciclopedic.

[16] Absent cu această formă în DLR[a] şi MDA, însă consemnat de ambele dicționare cu expresia grafică *paradox*.
[17] Cuvânt-titlu absent în DLR[a].

BDD-V5044 © 2019 Casa Cărții de Știință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:00:47 UTC)

4. Referitor la originea[18] acestora, după DLR[a] și MDA, notăm următoarele:

(a) cele mai multe sunt împrumuturi neologice directe din franceză: *aluzie*, *anadiploză*; *antanaclază*; *antiparastază*; *antimetabolă*[19], *antimetalepsă*, *antimetateză*; *antropologie*; *catacreză*; *confirmație*; *deprecație*[20]; *epanortoză*; *eufemism*; *gradație*[21]; *litotă*; *metabolă*; *metalepsă*; *metonimie*; *noemă*; *paronomază*; *preteriție*[22]; *pretermisiune*; *prolepsă*; *refutație*; *sinonimie*;

(b) unul singur este împrumutat din germană: *paralipsă*;

(c) numeroase sunt și cele care au o cale de pătrundere multiplă:

• din latină și franceză: *alegorie*[23]; *anaforă*; *apoziție*; *dubitație*; *figură*[24]; *hiperbolă*[25]; *obsecrație*; *parabolă*; *progresie*; *prozopopee*; *similitudine*[26];

• din greacă și franceză: *epifonemă*[27]; *paradoxism*;

• din latină, italiană și franceză: *elocuțiune*[28]; *metaforă*; *ornament*;

• din latină, neogreacă și franceză: *periodă*; *retorică*; *silepsă*; *trop*;

• din latină, germană și franceză: *schematism*;

(d) nu puține sunt creațiile interne formate de la baze românești, împrumutate direct din franceză (d_1) sau din latină (d_2), ori pe cale multiplă, în general, din franceză și latină (d_3), cu sufixele *-iune*, *-ie* sau *-are*: (d_1) *aluziune*; *anticipațiune*, *anticipare*; *apozițiune*, *apuzăciune*; *confirmațiune*, *confirmare*; *refutațiune*; *regresiune*, *regresie*; (d_2) *gradațiune*; (d_3) *deprecațiune*; *dubitațiune*; *obsecrațiune*; *preteriție*; *progresiune*, *progresare*; *refutare*.

5. Analiza termenilor de retorică aici inventariați ne permite să aducem în prim-plan câteva concluzii.

---

[18] Se cuvine notat că o parte dintre articolele înregistrate în MDA conțin, pe lângă informația de natură etimologică, și precizări legate de atestare ce ar trebui, credem noi, revizuite. De exemplu, *anadiploză* și *apoziție* sunt atestați de redactorii MDA în DA, iar *catacreză* în DA ms; elementele lexicale *anaforă*, *antanaclază*, *antimetabolă* și *litotă* sunt atestate în DEX[2], respectiv *deprecație* în DEX; *antiparastază* este atestat în DN[3] etc.

[19] *Antimetalepsă* și *antimetateză* sunt definiți în MDA prin trimitere la *antimetabolă*.

[20] Redactorii DLR[a] îi atribuie o cale de pătrundere dublă: latină și franceză.

[21] Redactorii MDA apreciază cuvântul drept un împrumut neologic din franceză, în timp ce redactorii DLR[a] îl consideră un derivat intern pe baza rom. *grad* (< lat. *gradus*, *-um*).

[22] Este apreciat de redactorii MDA drept un împrumut cu etimologie multiplă, din franceză și latină.

[23] Redactorii DLR[a] îl consideră împrumut direct din latină.

[24] Este apreciat de redactorii DLR[a] drept împrumut exclusiv din franceză.

[25] Chiar dacă redactorii DLR[a] îl definesc prin trimitere la cuvântul *hiperbolă*, acesta din urmă nu este înregistrat.

[26] În DLR[a], *similitudă* este definit prin trimitere la *similitudine*.

[27] Redactorii MDA îl consideră împrumut exclusiv din franceză.

[28] Redactorii DLR[a] îi atribuie o cale de pătrundere dublă: latină și franceză.

BDD-V5044 © 2019 Casa Cărții de Știință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:00:47 UTC)

5.1. Prin prezența mărcii de domeniu imediat după informațiile de natură gramaticală se evidențiază valoarea de întrebuințare specializată a elementelor lexicale consemnate.

5.2. Acolo unde cuvântul-titlu este realizat prin dublete sau triplete lexicale, constatăm că primul element lexical consemnat era probabil cel mai des întrebuințat în epocă, fiind urmat fie de o formă lexicală ce se va impune în limba română literară actuală, fie de forma substantivizată a verbului.

5.3. Nu puține din articolele aici înregistrate fie au ieșit din uz, fie și-au pierdut sensul specializat.

5.4. Cele mai multe elemente lexicale sunt împrumuturi neologice din limbile romanice, cu precădere, din franceză. Acest fapt întărește convingerea că redactorul nostru s-a străduit să transpună în limba română termeni întâlniți în diversele lucrări lexicografice consultate, termeni pe care i-a românizat.[29]

Bibliografie

Asan, F., Bulgăr, Gh. şi Căplescu, C. (1959). Proiect de transcriere a textelor cu caractere latine din secolul al XIX-lea. *Limba română*, VIII, nr. 1, 21–24.

Costinescu, I. (1870). *Vocabularu romano-francesu, lucratu dupe Dicţionarulu Academiei Francese, dupe alu lui Napoleone Landais şi alte Dicţionare latine, italiane, etc*. Vol. I-II. Bucuresci: Tipographia Naţionala Antreprenor C.N. Rădulescu.

DLR[a] = *Dicţionarul limbii române*, Ediţie anastatică după *Dicţionarul limbii române (DA)* şi *Dicţionarul limbii române (DLR)***,** Bucureşti, Editura Academiei Române, 2010.

DGŞ = Angela Bidu-Vrănceanu *et alii*, *Dicţionar general de ştiinţe. Ştiinţe ale limbii*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1997.

Dragoş, Elena (2000). *Introducere în pragmatică*. Cluj: Casa Cărţii de Ştiinţă.

Fischer, I. (1962). Principii de transcriere a textelor româneşti. *Limba română*, XI, nr. 5, 577–581.

Florescu, V. (1973). *Retorica şi neoretorica. Geneză; Evoluţie; Perspective*. Bucureşti: Editura Academiei Republicii Socialiste România.

GDLI = *Grande dizionario della lingua italiana*. Prototipo edizione digitale. Consultat pe www.gdli.it [25/09/2019].

Landais, N. (1834). *Dictionnaire général et grammatical des dictionnaires français*, vol. I-II. Paris: Imprimerie d'Éverat. Consultat pe http://gallica.bnf.fr [25/09/2019].

LM = A.T. Laurian şi I.C. Massim, *Dicţionariul limbei române*, după însărcinarea dată de Societatea Academică Română. Bucureşti: Noua Tipografie a laboratorilor români, tom. I: 1871; tom II: 1876; Glosar: 1877.

[29] Vezi, de exemplu, Raymond 1832 şi Landais 1834, *s.v. noème*, *patopée*, *synonimie*, *périélèse*, *épanorthose*, *antapodose*, *anthropologie*, *antipophore*, *antiparastase*; respectiv GDLI, *s.v. scambio* (pentru *antimeria*).

BDD-V5044 © 2019 Casa Cărții de Știință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:00:47 UTC)

MDA = *Mic dicționar academic (MDA)*, vol. I.–II. București: Univers Enciclopedic Gold, 2010.
Panaitescu, Val. (coordonator) (1994). *Terminologie poetică și retorică*. Iași: Editura Universității „Al. I. Cuza”.
Petraș, Irina (1992). *Figuri de stil. Mic dicționar-antologie pentru elevi*. București: Editura Demiurg.
Raymond, F. (1832). *Dictionnaire général de la langue française et vocabulaire universel des sciences, des arts et des metiers*. Paris. Consultat pe http://gallica.bnf.fr [25/09/2019].
Sasu, A. (1976). *Retorica literară românească*. București: Editura Minerva.
Seche, M. (1966). *Schiță de istorie a lexicografiei române*. Vol. I. *De la origini pînă la 1880*. București: Editura Științifică.
VRF = vezi Costinescu.

BDD-V5044 © 2019 Casa Cărții de Știință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:00:47 UTC)